

ВЪЗМОЖНИТЕ ЕДНОСЪСТАВНИ ИЗКАЗВАНИЯ В „ОБЛЕКЛОТО“ НА ДВУСЪСТАВНИ

Станислава Кирилова (Шумен, България)

1. Постановка

Предмет на изследването са двусъставни изказвания в българската разговорна реч от типа *По принцип аз обичам шоколад*, за които признакът двусъставност е по-скоро факултативен (употребата на подлога *аз* не е задължителна). Книжовният еквивалент на тези изказвания са двусъставни изречения, в които подлогът е изразен с лично местоимение за 1 или 2 лице в единствено или множествено число. Това от своя страна ги прави синонимни на едносъставните определено-лични изречения. В езиковедската литература е възприето, че подлогът в едносъставните определено-лични изречения има факултативна употреба (вж. Недев 1978: 41–42; Недев 1985: 8). Като се изхожда от тази постановка и опирайки се върху достатъчен по обем емпиричен материал, настоящата разработка защитава следното схващане: *в българската разговорна реч особено често се срещат конструкции, които са двусъставни по структура, но в семантично отношение са синонимни на едносъставните определено-лични изказвания, т.е. те са потенциално едносъставни във форма на двусъставни. Характерна тяхна особеност е, че употребата на подлога не е от значение за правилното разчитане на смисъла, в определени случаи дори може да изглежда излишна, „в повече“, което на пръв поглед противоречи на закона за езиковата икономия¹. Въпреки това участниците в устното общуване масово си позволяват това „излишество“, като в своите изказвания посочват подлога лично местоимение. За краткост подобни изказвания ще бъдат назовавани факултативно двусъставни², например: *Тая песен аз много я харес-**

¹ Вж. Девкин 1979: 57–64.

² Употребата на подлог лично местоимение, без тя да е семантично оправдана, е регистрирана от Иван Недев в неговата монография, в която той означава подобни примери с термина „двусъставни“ едносъставни изречения (вж. Недев 1985: 52).

вам.; **Ти** виждал ли си го нейния москвич?; **Ние** в Зимен ходим всеки ден.; **Вий** попълвахте ли декларации?

Ако в посочените двусъставни изказвания подлогът лично местоимение бъде премахнат, това няма да накърни смисловата пълнота на конструкциите: *Тая песен много я харесвам.*; *Виждал ли си го нейния москвич?*; *В Зимен ходим всеки ден.*; *Попълвахте ли декларации?*

Очевидно е, че получените изказвания са едносъставни определено-лични, а не двусъставни непълни, тъй като могат да се реализират като пълноценно средство на словесното общуване без помощта на контекста и без помощта на ситуацията на речевия акт (по Енциклопедия 2000: 122).

III. Опозицията едносъставност/двусъставност

По въпроса за позицията *едносъставност/двусъставност* учените³ се обединяват около тезата, че при разграничаването на едносъставните изречения от другите типове единици на свързаната реч трябва да се имат предвид както структурните им признаци, така и семантичните им особености, тъй като „ако се вземат под внимание само структурните особености, в някои случаи едносъставните изречения не могат да се разграничат от двусъставните непълни (елиптични) изречения, в чийто състав има един главен елемент“ (Недев 1985: 7). Конкретно по въпроса за едносъставните определено-лични изречения е общоприето, че те имат сказуемо, изразено с глаголна форма в 1 или 2 лице (ед. или мн. число), която съдържа указание за точно определен подлог – едно от местоименията: „аз“, „ти“, „ние“, „вие“. Съответно, когато подлогът е наличен, изречението е двусъставно, а когато отсъства – едносъставно⁴. Пенка Радева обръща внимание на необходимостта да се прави разлика кога отсъствието на подлога е без последици за смисловата пълнота и кога неговата липса в изречението е „значеща“. Само при граматически неизразен подлог (субект), пояснява изследователката, може да се говори за едносъставност на изреченската структура (изключение правят безличните изречения). В много от случаите неговото отсъствие е формално, защото той конкретно, твърде неопределено

³ Вж. Енциклопедия 2000: 121.

⁴ Вж. Недев 1978: 41.

или в обобщен вид е представен чрез глаголното окончание на сказуемото (Радева 1997: 52).

Изясняването на количественото съотношение на едносъставните спрямо двусъставните изказвания в разговорната реч тепърва предстои. В своя разработка Йовка Тишева обръща внимание на засилената употреба на лични местоимения подлози като морфосинтактична особеност на разговорната реч, „в резултат на което се оформят двусъставни вместо едносъставни определено-лични или елиптични изречения... При това особено засилена е употребата на личното местоимение за 1 л. ед. ч., което води до постоянно насочване на вниманието към говорещия, „егоцентричност“ на изказването, маркирана и с граматически средства“ (Тишева 2013: 78–79).

Изводите в изследването се формулират въз основа на 485 изказвания, ексцерпирани от Архива по българска разговорна реч на Катедрата по български език при Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

Характерните особености на факултативно двусъставните изказвания се очертават ясно при съпоставянето им с типичните черти на същинските двусъставни конструкции. За тази цел първо ще бъдат разгледани случаите, които изискват задължителната поява на подлог лично местоимение. Важно е да се уточни, че тук терминът същински двусъставни изказвания се ограничава само до примерите, в които сказуемото е изразено с глаголна форма в първо или второ лице единствено или множествено число, а подлогът е едно от местоименията „аз“, „ти“, „ние“, „вие“. Иван Недев (по Недев 1985: 21–22) посочва случаите, в които се възстановява местоимението подлог при едносъставните определено-лични изречения и те приемат форма на двусъставни:

1) Когато говорещият акцентира върху семантиката на подлога, местоимението подлог влиза в ролята на комуникативно изтъкнат елемент, напр.: *А салатa **ти** ще ядеш ли още?* („точно ти, а не някой друг“ конкретно зададен въпрос, с който се посочва, разграничава, отделя от мнозинството). Аналогична е семантиката на местоимението и в следващите примери: *Как осем лева ще давам **аз** за туй месо бе?!; **Ти** ми обясни!; **Аз** не се бия. Макар че щях да ям бой онази вечер;*

***А:** Тия двајсе лева **аз** ли трябва да ги плащам?*

***Б:** Не, миличък, не трябва **ти** да ги плащаш.*

А: Значи няма да се размина с двайсет лева аз?

А: А-а-а! Аз ще му кажа на Гошо! (подсилва се ефекта от заканата)

Б: Кажу му, Миме.

2) Когато са налице двойки изречения, в които се противопоставя семантиката на местоименията подлози: **Ний** никога не сме имали даже и черно-бяла телевизия, а пък **те** имат; **Те** също ли ще гледат или **само ний** ще гледаме?; **Ти** така мислиш, **друг** не мисли така.

А: Рале, дай една хубава спирала!

*Б: Е, че пък и хубава! Аз нямам спирала, **тя** и хубава иска!*

А: Вземайте си! Миме, замезвай си!

*Б: А-а-а, замезвай, кръстник, замезвай! Аз ти казах да замезваш, **пък ти** взе се наяде.*

3) Когато е необходимо да се подчертае учтивият характер на изречението⁵.

Освен тези три базисни случая, съществуват и други положения, които изискват граматически изразен подлог. Наблюденията над ексцерпирания материал показват следните модели:

1) Модел *и* + подлог лично местоимение (*аз, ти, ние, вие*) – съюзът **и**, чиято семантика е „съединяване, присъединяване“ в комбинация с местоимението подлог е често срещана конструкция. Проявява се със значение „присъединяване на подлога към група, която е извършила определено действие, намира се в дадено състояние или ѝ се приписва конкретен признак“, напр.: *На младини **и ти** си била хубава.*; *Я си намери един такъв мъж кат’ на Диляна **и ти**!*; *Чакай **и аз** да пробвам.*; ***И аз** съм била, **и аз** съм ходила в София, какво мислиш?*

*А: Ама то **и аз** съм била там.*

Б: Не, нямаше те.

В: Ти беше болна в кавички.

⁵ Сред изследвания материал не се откриват примери, подкрепящи този случай, поради това, че записите са фиксирани разговори между роднини, приятели, познати.

2) Модел наречие (*само, пък, поне*) + подлог лично местоимение (*аз, ти, ние, вие*): **Само аз** я чух как си мърмори под носа.; Ами **вие пък** за какво бързате толкова рано?; **Ний пък** снощи хапнахме месце, свинско.; **Ти пък** що ѝ казваш?; **Ти пък** влезе като Цар Освободител.

А: *Красе, какви са тия стрелички тука на маникюра ти?*

Б: *Какви стрелички, това са мълнии бе!*

А: *Ау, извинявай, аз пък мислех, че сочиш нанякъде.*

А: *Те тез спряха ли тези поредици по Канал 1 за великите писатели?*

Б: *Поне аз не съм ги гледала.*

Характерното при посочените модели е, че самото присъствие на изброените съюзи и наречия изисква появата на местоимение подлог. Същевременно, за да се получи пълноценно едносъставно определено-лично изказване, трябва да се отстрани цялата конструкция:

На младини и ти си била хубава. – На младини си била хубава.

Чакай и аз да пробвам. – Чакай да пробвам.

Ний пък снощи хапнахме месце, свинско. – Снощи хапнахме месце, свинско.

Ти пък що ѝ казваш? – Що ѝ казваш?

Поне аз не съм ги гледала. – Не съм ги гледала.

Само аз я чух как си мърмори под носа. – Чух я как си мърмори под носа.

От посочените примери става ясно, че премахването на конструкцията променя смисъла на изказванията. Крайният резултат са две различни в семантично отношение изказвания. Като се изхожда от този извод и опирайки се на дефиницията за факултативно двусъставно изказване, посочена в началото на тази разработка, се стига до следното заключение: ***основната черта, която разграничава факултативно двусъставните от същинските двусъставни изказвания, е положението, че премахването на подлога лично местоимение при факултативно двусъставните конструкции не накърнява тяхната смислова пълнота и резултатът са две синонимни в семантично отношение конструкции.***

III. Разновидности на факултативно двусъставните изказвания в разговорната реч

Факултативно двусъставните изказвания се разпределят в четири групи според граматическите признаци на личното местоимение подлог.

1) Факултативно двусъставни изказвания с подлог лично местоимение в 1 л. ед. ч. (*аз*-подлог) – тази група е най-обемна в количествено отношение спрямо останалите разновидности (приблизително 3:1). Преобладаващата част от примерите представляват самостоятелни прости изказвания, тип *Аз се чувствам осемдесети, осемдесет и трети набор*. Факултативно двусъставни изказвания се срещат и в рамките на сложно съчинено и сложно съставно изказване, напр. *Аз още съм с акъл на петнайсет, децата ми дават не повече от дващестгодишна.*; *И по едно време излизам аз, щото се скарахме там нещо*.

2) Факултативно двусъставни изказвания с подлог лично местоимение във 2 л. ед. ч. (*ти*-подлог) – при тази разновидност примерите също могат да се разпределят в три групи според това дали са самостоятелни прости изказвания, или са част от сложно съчинено или сложно съставно изказване, напр. *Ти виното не го ли изпи оня ден?*; *Ти нали щеше да идваш с нас или се отказа?*; *Спомням си ти какво обеща вчера*.

3) Факултативно двусъставни изказвания с подлог лично местоимение в 1 л. мн. ч. (*ние*-подлог) – тази група е значително по-малка в количествено отношение, но и тук се срещат примери във форма както на самостоятелни прости изказвания, така и като част от сложно съчинено или сложно съставно изказване: *Ний по принцип не говорим толкоз много*; *Като малки ние много скачахме и се биехме*; *Знаем ний колко носиш на пиене*.

4) Факултативно двусъставни изказвания с подлог лично местоимение в 2 л. мн. ч. (*вие*-подлог) – по отношение на тяхната дистрибуция може да се каже същото, което вече беше отбелязано за другите разновидности – те съществуват като самостоятелни прости изказвания *Както си решите вие*, като част от сложно съчинено изказване *Е, какво сега. Вий почнахте да ядете тоя слънчоглед и спряхте да приказвате* и като част от сложно съставно изказване *Вий чухте ли Найден като вика, че напускал работа?*

Статистическа представа за количественото отношение *същинска двусъставност / факултативна двусъставност* дава таблицата по-долу.

Табл. 1. Количествено съотношение между същинско двусъставните и факултативно двусъставните изказвания според тяхната разновидност

	Двусъставни изказвания с аз-подлог	Двусъставни изказвания с ти-подлог	Двусъставни изказвания с ние-подлог	Двусъставни изказвания с вие-подлог	Общо
Същински двусъставни изказвания	90	79	37	12	218
Факултативно двусъставни изказвания	142	47	48	30	267
Общо	232	126	85	42	485

От таблицата личи, че групата на факултативно двусъставните изказвания преобладава в количествено отношение спрямо същинските двусъставни построения на речта (267 : 218 единици изказвания). Тази доминираща позиция се запазва почти без изключение и при разпределението на изказванията по разновидности (с аз-подлог, ти-подлог, ние-подлог и вие-подлог). Факултативно двусъставните изказвания с подлог личното местоимение аз са близо 3 пъти повече в сравнение с групите на изказванията с подлог ти и ние и 5 пъти повече спрямо най-малобройната група на изказванията с подлог вие.

IV. Факултативно двусъставните изказвания – „излишество“ или белег за психологична особеност на човешкия характер?

Чисто статистически факултативно двусъставните изказвания са много добре представени в българската разговорна реч. Интересно е да се потърсят възможните обяснения за причините, които стоят в основата на тяхната честа употреба. Възприето е за нормално човешкото поведение да се подчинява на закона за най-малкото усилие, според който човек използва силите си само дотолкова, докол-

кото е необходимо, за да се постигне определена цел (Девкин 1979: 57). От тази гледна точка граматически изразеният подлог лично местоимение при факултативно двусъставните изказвания би трябвало да се възприеме като неоправдан преразход на енергия. Така е само на пръв поглед. Ще припомня изводите на руския изследовател на разговорната реч Валентин Дмитриевич Девкин, че ако под излишество се има предвид лишени от информативност елементи, то излишък в речта почти не се среща. Дори паразитните думи, както и различните лишени от съдържание лексикални „добавки“ не би трябвало да се възприемат като ненужни или „в повече“, тъй като даже слушателите да ги възприемат като излишни, те помагат на този, който говори, да си събере мислите, да запълни пауза, предизвикана от разсеяност или объркване (по Девкин 1979: 62). НР желанието на говорещия да запълва паузи и да печели време обяснява избора му да използва често подлог лично местоимение в своите изказвания, без това да е необходимо за ясното възприемане на смисъла. Много по-адекватно обяснение би било, че това се дължи на автоматизма при говоренето, т.е. авторът на съответното изказване не придава никакъв особен смисъл и не преследва никаква съзнателна цел. По дефиниция автоматизъм е действието, което се извършва неволево и независимо от нас.

Интересно би било да се потърси отговор на въпроса коя е причината именно личните местоимения да са подвластни на този автоматизъм. Няма как да не направи впечатление трикратно по-честата употреба на *аз*-подлога спрямо *ние*- и *вие*-подлога при факултативно двусъставните изказвания. Личното местоимение *аз* традиционно се свързва с откритата проява на егото и отгук на неговите продукти егоизъм, егоцентризъм, с обсебеността от собствената личност, с нейното оценностяване на база противопоставянето *аз/другите*. *Аз*-ът винаги се съизмерва с другите – дали по степента на приемане, или на отхвърляне от тях – но той винаги определя своите граници спрямо другите. Ако не беше така, щеше да отпадне необходимостта от названието *аз*, защото то се обезсмисля без контекста на *ти*, *ние*, *вие* (той, тя, то, те). „*Аз*-ът е най-значимият обект, към който е ориентирано чувството ни за собственост, тъй като включва много неща: собственото тяло, собственото име, общественото ни положение, всичко, което притежаваме (включително и

знанията), представата, която имаме за себе си, и образа, който искаме да си създадем в очите на другите. (...) Съществено е не толкова съдържанието на Аз-а, а фактът, че Аз-ът се приема за нещо, което всеки от нас притежава, и това „нещо“ е в основата на чувството ни за самоличност, на самосъзнанието ни.“⁶ (Фром 1996: 118–119). Доколкото всеки човек по презумпция е „притежател“ на своя Аз, би могло да се приеме, че във факултативно двусъставните изказвания тази „собственост“ е заявена с инструментите на езика чрез подлога лично местоимение за 1 лице единствено число. Оттук това води до разсъждения от областта на антропологията, психологията, психоанализата. Изхождайки от постулата на Ерих Фром⁷, че *притежанието и битието са двата основни начина на съществуване*,⁸ биха могли да се направят интересни наблюдения върху това кой от тях преобладава и как рефлектира това върху различията между характерите на индивидите и съответните типове социални характери.

Отново разграничаване, обособяване, егоцентризъм, но на високо ниво – на ниво група, се наблюдава във факултативно двусъставните изказвания с подлог местоимението *ние*. Това е напълно логично, тъй като *аз* не само че се съдържа в *ние* като негова съставка, *аз* се отъждествява с *ние*, пораждайки известна гордост поради тази принадлежност. В този случай, разбира се, съществува възможността Аз-ът да се размие, обезличи, да изгуби своята индивидуалност в рамките на надперсоналното Ние, но като че ли тази загуба на собствените граници е търсена от Аз-а, защото го компенсира с чувството за принадлежност към по-голямо цяло. Ние е по-обемно от Аз, то компенсира недостатъците и несъвършенствата на индивидуалното. В Ние Аз-ът винаги е повече, а оттук – той става притежател на повече. Парадоксално, но чрез Ние Аз-ът полу-

⁶ Изследването на Ерих Фром „Да имаш или да бъдеш. Дилемата на човешкия избор“ е в областта на радикално-хуманистичната психоанализа. В него той съсредоточва вниманието си върху анализа на егоизма и алтруизма като двете основни ориентации на човешкия характер.

⁷ Сърдечно благодаря на доц. д.ф.н. Денка Кръстева – Петрова от Катедрата по история и теория на литературата към ШУ „Епископ Константин Преславски“ за плодотворния разговор за Ерих Фром.

⁸ Вж. Фром 1996: 38

чава усещане за пълна реализация, защото възприятието му за себе си се гради върху множеството индивидуалности, включени в Ние. Ние е носител на гордостта от всичко добро, красиво, положително, характерно за членовете на групата.

Твърде далечна и чужда на Аз-а е семантиката на второлличните местоимения за единствено и множествено число *ти* и *вие*. Неслучайно те са вторият компонент от опозициите *аз/ти*, *ние/вие*. С *ти* се посочва, отделя, разграничава другият, който може да е свой, близък човек, но в същото време е различен от усещането за собственото Аз. Местоимението *вие* отново служи за диференциране, само че на множество Други, които са различни от Аз-а по идентичност, мисли, емоции, действия, състояния. Аз-ът се откроява ясно на фона на *вие*. В това обособяване той отново се връща в своите граници, които добиват още по-плътни контури, за да могат да издържат на натиска на групата, въплътена в местоимението *вие*. *Вие* е силата на Другите.

V. Место заключение

В настоящата разработка бяха посочени основните отличителни черти на т.нар. факултативно двусъставни изказвания в българската разговорна реч, най-важната от които е присъствието на подлог лично местоимение *аз*, *ти*, *ние*, *вие*, без това да е семантично оправдано. Статистическите данни доказаха високата фреквентност на факултативно двусъставните конструкции, а оттам и необходимостта те да станат обект на по-подробно изследване, стъпило на по-широка интердисциплинарна основа.

БИБЛИОГРАФИЯ

Девкин 1979: Девкин, В. Д. Немецкая разговорная речь. Синтаксис и лексика. Изд. „Международные отношения“, Москва.

Енциклопедия 2000: Енциклопедия на съвременния български език (състав. проф. Р. Русинов, проф. Ст. Георгиев). Велико Търново: ИПК “Свети Евтимий Патриарх Търновски”.

Недев 1978: Недев, Ив. Върху проблема за границите между елипсата и едносъставността. // Език и литература, год. XXXIII, № 5, 39-53.

Недев 1985: Недев, Ив. Едносъставните изречения в съвременния български книжовен език. София: ДИ „Наука и изкуство”.

Радева 1997: Радева, П. Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език (словосъчетание и просто изречение). Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.

Тишева 2013: Тишева, Йовка. За разговорните маркери и устната комуникация. // Проблеми на устната комуникация, № 9, II, Велико Търново, 73–87.

Фром 1996: Фром, Е. Да имаш или да бъдеш. Дилемата на човешкия избор. (прев. Лилия Енева). София: КИБЕА.

POSSIBLE SINGLE-CONSTITUENT STATEMENTS SUBSTITUTED AS COMPLEX ONES

Stanislava Kirilova (Shumen, Bulgaria)

Specificities of some typical expressions of Bulgarian colloquial speech are analyzed in the presented study, where the stress is upon the presence of the personal pronoun, e. g. I, you, we as the subject, not semantically justified (as in the expression *Generally I like chocolate*).